

УДК 342.951

*М. О. Кравцова**здобувач кафедри загально-правових дисциплін
Донецького юридичного інституту МВС України***ПРАВОВА ПРИРОДА РЕЛІГІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН В УКРАЇНІ**

Актуальність теми дослідження. У суспільній свідомості сучасної української нації й дотепер триває переосмислення соціальної та духовно-культурної ролі релігії та церкви. Процеси конфесійної самоідентифікації громадян, їх самовизначення відносно численних релігійних течій мають складний та суперечливий характер. Сучасна практика суспільно-політичного життя свідчить про співіснування традицій секуляризму з ідеологією клерикалізму, проектами клерикалізації значимих сфер суспільних відносин. Демонстрація надмірної релігійності населення у деяких засобах масової інформації, переважне значення релігії, релігійних інститутів та конфесійних цінностей у життєдіяльності сучасного українського суспільства, на нашу думку, не в повній мірі відповідають реаліям сьогодення. Триваючий і досі конфлікт між Українською православною церквою Московського патріархату та Українською автокефальною православною церквою Київського патріархату, характеризується не тільки міжгруповими особливостями, а й інституційними. Його складність і неоднозначність полягає в тому, що релігійний фактор тісно переплітається з етнічним, що обумовлено прихильністю до УПЦ Московського патріархату великої кількості етнічних росіян, які є громадянами України. Така ситуація, за умови активної підтримки окремими політичними діячами та засобами масової інформації, здатна чинити негативний вплив на формування суспільної та громадянської свідомості, цивілізованих, адекватних реаліям сьогодення, взаємовідносин держави та релігійних організацій. Зазначений висновок підтверджується й фахівцями в галузі історії релігії, за справедливим висловленням яких «наявність різних зон впливу тієї чи іншої церкви (домінування, помірний вплив, мінімальна присутність у регіоні) надзвичайно актуалізує проблему, пов'язану з мирним співіснуванням церков. Одним із важливих аспектів цієї проблеми є забезпечення умов для нормального функціонування релігійних меншин. Активне дифузійне взаємопроникнення церков за межі традиційних територій їхньої діяльності робить проблему меншин надзвичайно актуальною» [1, с. 289].

Стан дослідження. Значний внесок у розвиток вітчизняної науки, в частині розкриття природи релігійних правовідносин, через співвідношення базових категорій – релігії, права й закону зробили

А. Арістова, І.А. Бальжик, В.В. Бедь, С.М. Білик, О.М. Биков, В.Д. Бондаренко, С. Бочулинський, О. Бучма, О.Я. Вінніченко, І.І. Дахова, В. Єленський, А.С. Жаловага, М.О. Заозерський, В. Климов, Г. Ковальова, А.М. Колодний, В.А. Кьопке, Г.С. Лозко, М.В. Лубська, Д.В. Лук'янов, С.І. Максимов, В.В. Новіков, Е.П. Олифиренко, С.І. Присукін, Ю.И. Римаренко, О.П. Розумна, О.Л. Соколовський, П. Яроцький. В роботах вищевказаних науковців природа релігійних відносин розглядалась у соціальному, філософському, політичному та інших значеннях. З огляду на вищевикладене, потребують подальшого з'ясування питання правової природи релігійних правовідносин.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі норм національного законодавства та наукової літератури у релігійній сфері з'ясувати правову природу релігійних правовідносин та сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення інституту релігійних адміністративних правовідносин.

Виклад основних положень. Найбільш яскраво правова природа релігійних відносин простежується через співвідношення базових категорій – релігії, права та закону. На їх нерозривному зв'язку акцентує увагу Б.Ф. Марджотта, який зазначає, що «значення права релігійної конфесії та меж компетенції відповідних органів, відповідно до їх власного упорядкування виглядає якщо не найзначущим, то принаймні суттєвим, коли законодавче регулювання, базуючись на двосторонніх відносинах з самими конфесіями, впроваджується шляхом укладання відповідних угод» [2, с. 79]. У вказаній та деяких інших працях вчені фактично наголошують на тому, що легітимізація релігії проявляється через дію закону шляхом укладання відповідних договорів, з одного боку, між конфесіями, а з іншого – між конфесіями та державою [3, с. 158-159; 4, с. 85-87; 5, с. 199-200; 6; 7; 8].

Визначальний характер норм права, їх беззаперечний регулятивний вплив на суспільні відносини неодноразово підкреслювався багатьма вченими, починаючи з античних часів. Наприклад, термінологічно розуміння права (правових норм), як правило асоціювалось з обов'язком вчинення будь-яких дій, чим підкреслювалась обов'язковість виконання норм права [9, с. 10; 3, с. 158-159; 10, с. 52; 11]. Поділ законів на вічні, природні та людські Ф. Аквінській пояснював їх божественним походженням та нерозривним зв'язком із

релігією [12, с. 18-20]. Ідею рівності громадян перед Богом та перед Законом розкриває О. Гьоффе. Тим самим учений підкреслює божественне походження норм права, їх обов'язковість до виконання всіма громадянами [13, с. 13]. С.І. Максимов зосереджує увагу на властивості правових норм, яка полягає у вчиненні дій суб'єктом права, не виходячи за окреслені законом правові межі, без порушення права особи на свободу вибору різних варіантів поведінки [14, с. 10]. Слушною також є думка деяких учених щодо соціально-регулятивної функції права, спрямованої на визначення можливої та обов'язкової поведінки індивіда в процесі участі у правовідносинах [15, с. 250; 16, с. 15-18; 17, с. 25], адже, «виступаючи в якості універсального регулятора суспільних відносин, право залишається одним з найефективніших державних інструментів» [18, с. 32-34].

В античній Греції та Римській імперії, а рівно й у інших народів закон був включений до складу релігії. Античні кодекси цивільних общин являли собою узагальнення священних постанов, молитов та законодавчих розпоряджень [19, с. 25-27; 20, с. 18-30]. Але в дохристиянський період монополія будь-якої однієї релігії тут була відсутня. Більше того, не спостерігалась будь-яка суттєва перевага одного релігійного культу над іншими, що в значній мірі прискорило «диференціацію та трансформацію соціальних норм».

Тому, незважаючи на те, що в законах Дванадцяти Таблиць ще мають місце приписи щодо релігійних обрядів, природа закону у цих зібраннях проявляється вже дещо по-іншому. З релігійних приписів він перетворюється на продукт законодавця, змінюючи, таким чином, свою сакральну природу на волю, якщо й не всього народу, то, у всякому випадку, його частини. «Наслідками такої тенденції, – на думку Фюстеля-де-Куланжа, – виступають наступні фактори. Перш за все, закон перестає бути незмінною і незаперечною формулою ... Закон вже не позиціонується в якості священного припису, *mos*; він представляє собою простий текст, *lex*, а оскільки він є результатом людського волевиявлення, то аналогічна людська свідомо воля здатна його й змінити. Інший наслідок полягає в тому, що закон, який тривалий час виступав частиною релігії і внаслідок цього був родовою спадщиною священних сімей, став відтепер загальним надбанням всіх громадян» [21, с. 267].

Також існує думка, що християнство після здобуття статусу державної релігії в Римській імперії надало праву цілковиту свободу. Але якщо такий факт в історії релігійних правовідносин і мав місце, то відбулось це не відразу. Зокрема, тісне переплетіння релігійних та правових норм яскраво проявилось у канонічному праві, окремі приписи якого (наприклад, деякі декрети вселен-

ських соборів) здобували державну підтримку та були спрямовані на врегулювання суто світських відносин [6, с. 22-28].

Разом з цим, у процесі еволюції канонічного (церковного) права відбулось його розмежування. Розвиток світських основ канонічного права відбувався за домінуючої ролі держави, а до компетенції власне церковного права увійшли питання, пов'язані із врегулюванням виключно внутрішньо-церковних відносин, а також формування принципів відносин між конфесіями.

За буржуазної доби в Європі та Америці на зміну теологічному домінуванню прийшла ідея «юридичного світогляду», яка захопила широкі верстви найбільш соціально активної частини суспільства. У цей період загального визнання набуває позитивістська роль права, його універсальність у якості відтворюючого засобу щодо гармонійного розвитку суспільства.

Висновки. Таким чином, релігія і право мають тісний зв'язок. Мета їх взаємодії полягає у соціальному розвитку суспільства та є взаємоузгодженою, оскільки напрямки регулювання ними суспільних відносин майже ідентичні. При цьому мають місце випадки, коли соціально необхідна поведінка людей схильна до подвійного впливу санкціями як правової, так і релігійної норми.

Отже, важливість врегулювання релігійних правовідносин правовими нормами обумовлена наступними міркуваннями. Безсумнівним є те, що світогляд будь-якої людини визначається її прихильністю до певної релігійної течії. Тривалі еволюційні процеси розвитку держави та права, як правило, призводили до виокремлення домінуючої релігії, яка набувала статусу загальнодержавної та визначала світогляд всього суспільства. У свою чергу, суспільні інститути формувались та розвивались під впливом пануючої релігії у межах релігійних норм.

Тому й сьогодні, незважаючи на завершеність у багатьох державах процесу відокремлення церкви від держави, релігійні відносини являють собою важливу складову суспільного життя та чинять безпосередній вплив на державні інститути. Так, європейські країни, засновані на християнських ідеях, відчують опосередкований вплив християнських. Наприклад, християнська релігійна традиція стала основою формування системи святкових та робочих днів, християнські установи покладені в основу правового регулювання шлюбно-сімейних відносин, зокрема, встановлення правової заборони щодо укладання декількох шлюбів одночасно.

Переважає більшість сучасних європейських країн розглядають релігію у якості елементу особистого життя та надають право кожній особі сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної. Особі надано право власноруч визначати

свої морально-етичні пріоритети та внутрішні духовні потреби. Разом з цим, в окремих державах релігії й дотепер відведено провідну регулятивну роль. Мають місце випадки надання релігії на законодавчому рівні статусу державної (національної, офіційної). Наприклад, відповідно до частини 1 статті 3 Конституції Греції, релігію східно-православної Церкви Христової визнано домінуючою в державі. Згідно пункту 4 частини 1 Конституції Данії євангелістська лютеранська церква визнана офіційною церквою в Данії, у зв'язку з чим користується підтримкою з боку держави [22, с. 646, 761]. Вказана релігійна течія також визначена в якості офіційної в Норвегії, що зафіксовано у п. 2 розділу «А» Конституції Норвезького Королівства, а відповідно до статті 37 Конституції Князівства Ліхтенштейн римо-католицька церква має статус державної [23, с. 658, 379].

Література

1. Історія православної церкви в Україні: Збірка наукових праць. – К.: Четверта хвиля, 1997. – 292 с.
2. Марджотта Б. Ф., Мирабелли Ч., Онида Ф. Релігії і юридическі системи : введеіне в сравнітельне церковне право / пер. А. Кандауров, А. Звонарева, Т. Шишкова. М.: Біблейско-богословський ін-т св. апостола Андрея, 2008. 427 с.
3. Бочулінський С. Релігія і політика: точки доітку в історичній ретроспективі. Держава і Церква: форми взаємодії в умовах трансформації українського суспільства : матеріали міжн. наук.-практ. інтернет-конф. (Чернівці, 28-29 травня 2014 р.). Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – С. 157-160.
4. Бабій М. Ю., Присухін С. І. Юридичне релігієзнавство (правологія релігії): сутність і проблемне поле. Юридична наука. № 8. 2013. – С. 84-101.
5. Арістова А. Міжконфесійні відносини у формах їх вияву. Українське релігієзнавство. 2009. Спецвип. 2. С. 199–213.
6. Андрусішин Б. І. Бондаренко В. Д. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку: навч. посібник. Київ, 2010. 282 с.
7. Бальжик І. А. Відносини держави і церкви: «симфонія влад»: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2007. 213 с.
8. Биков О. М. Правове регулювання відносин у сфері реалізації права на свободу віросповідання в Україні: монографія. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2011. 344 с.
9. Берман Г. Дж. Вера и закон: примирение права и религии / пер. с англ.: Д. Шабельников, М. Тименчик. Москва: AdMarginem, 1999. 432 с.
10. Бучма О. Правовий аспект функціонування релігійних відносин. Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії: Науковий щорічник. Київ, 1999. Вип. 3. С. 51–58.
11. В'ятрович В. Сто років боротьби. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2018. 44 с.
12. Аквинський Ф. Сумма теологій: в 4-х ч. / пер. с лат. С. Еремеева, А. Юдина. Киев: Ника-центр; Санкт-Петербург: Алетейя, 2007. Ч. 1: Вопросы 1–43. 560 с.
13. Гьоффе О. Розум і право / пер. з нім О. Мокровольського. Київ: Юніверс, 2003. 361 с.
14. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. Харьков: Право, 2001. 328 с.
15. Вовк Д. А. Верховенство права и религиозная свобода: проблемы юридического равенства. Антропология права : філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : статті учасників ювілейного Х Міжнародного круглого столу (м. Львів, 12–13 грудня 2014 р.). Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2014. С. 249–270.
16. Вовк Д. О. Як українські суди балансують релігійну свободу: аналіз у контексті світськості. Право і громадянське суспільство. 2014. № 3. URL: <http://leslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/3-8-2014/item/178-yak-ukrayinski-sudy-balansuyut-relihiynu-svobodu-analiz-v-konteksti-svitskosti-vovk-d-o>.
17. Гом'єн Д. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини ; пер. з англ. Т. Іваненко та О. Павличенка. Львів : Кальварія, 2000. 182 с.
18. Вовк Д. О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення. Харків : Право, 2009. 223 с.
19. Єрмакова Г. Нормативно-правові акти Папи Римського і відображення в них інтеграційних процесів в ЄС. Evropský politický a právní diskurz. 2017. Svazek 5. 5. vydání. S. 23–28.
20. Арістова А. В. Релігійні конфлікти в перехідних європейських суспільствах: природа, динаміка, вплив на релігійно-суспільні процеси: дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.11 / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. Київ, 2008. 429 с.
21. Фюстель-де-Куланж. Древняя гражданская община. (La Cité' Antigue). Исследование о культе, праве, учреждениях Греции и Рима. Издание второе, исправленное. Отдел тип. т-ва И. Д. Сытина. М. – 1903. – 348 с.
22. Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 1 / Под общ. ред. Л. А. Окунькова. М., 2001. – 818 с.
23. Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 2 / Под общ. ред. Л. А. Окунькова. М., 2001. – 838 с.

Анотація

Кравцова М. О. Правова природа релігійних правовідносин в Україні. – Стаття.

У статті розкрито правову природу релігійних правовідносин. Встановлено тісний нерозривний зв'язок релігії і права, мета взаємодії яких полягає у соціальному розвитку суспільства та є взаємоузгодженою, оскільки напрямки регулювання ними суспільних відносин майже ідентичні. При цьому мають місце випадки, коли соціально необхідна поведінка людей схильна до подвійного впливу санкціями як правової, так і релігійної норми. Підкреслено важливість врегулювання релігійних правовідносин правовими нормами. Тривалі еволюційні процеси розвитку держави та права, як правило, призводили до виокремлення домінуючої релігії, яка набувала статусу загальнодержавної та визначала світогляд всього суспільства. У свою чергу, суспільні інститути формувались та розвивались під впливом пануючої релігії у межах релігійних норм. Наголошено на тому, що, не зважаючи на завершеність у багатьох державах процесу відокремлення церкви від держави, релігійні відносини являють собою важливу складову суспільного життя та чинять безпосередній вплив на державні інститути.

Ключові слова: правова природа, релігійні правовідносини, релігія, право, релігійні норми, правові норми, право й держава, світогляд, суспільні інститути, державні інститути, християнська релігійна традиція, шлюбно-сімейні відносини.

Аннотация

Кравцова Н. А. Правовая природа религиозных правоотношений в Украине. – Статья.

В статье раскрыта правовая природа религиозных правоотношений. Установлена тесная неразрывная связь религии и права, цель взаимодействия которых заключается в социальном развитии общества и является взаимосогласованной, поскольку направления регулирования ими общественных отношений почти идентичны. При этом имеют место случаи, когда социально необходимое поведение людей подвержено двойному воздействию санкций как правовых, так и религиозных норм. Подчеркнута важность урегулирования религиозных правоотношений правовыми нормами. Длительные эволюционные процессы развития государства и права, как правило, приводили к выделению доминирующей религии, которая получала статус общегосударственной и определяла мировоззрение всего общества. В свою очередь, общественные институты формировались и развивались под влиянием господствующей религии в пределах религиозных норм. Отмечено, что, несмотря на завершенность во многих государствах процесса отделения церкви от государства, религиозные отношения представляют собой важную составляющую общественной жизни и оказывают непосредственное влияние на государственные институты. Европейские страны, основанные на христианских идеях, испытывают косвенное влияние христианской традиции. Христианская религиозная традиция стала основой формирования системы праздничных и рабочих дней, христианские установки положены в основу правового регулирования брачно-семейных отношений, в частности, установление правового запрета относительно заключения нескольких браков одновременно. Доказано, что подавляющее большинство современных европейских стран рассматривают религию в качестве элемента личной жизни и дают право каждому человеку исповедовать любую религию

или не исповедовать никакой. Лицу предоставлено право самостоятельно определять свои морально-этические приоритеты и внутренние духовные потребности.

Ключевые слова: правовая природа, религиозные правоотношения, религия, право, религиозные нормы, правовые нормы, право и государство, мировоззрение, общественные институты, государственные институты, христианская религиозная традиция, брачно-семейные отношения.

Summary

Kravtsova M. O. Legal nature of religious legal relations in Ukraine. – Article.

The article reveals the legal nature of religious relationships. There is a close inseparable link between religion and law, the purpose of which is to interact in the social development of society and is mutually consistent, since the directions of regulation of their social relations are almost identical. However, there are cases when socially necessary behavior of people is subject to double influence by sanctions of both legal and religious norms. The importance of regulating religious relations with legal norms is emphasized. The long evolutionary processes of the development of state and law, as a rule, led to the isolation of the dominant religion, which acquired the status of nationwide and defined the outlook of the whole society. In turn, public institutions were formed and developed under the influence of the dominant religion within religious norms. It is emphasized that, despite the completion of the process of separation of the church and the state in many states, religious relations are an important component of public life and have a direct impact on public institutions.

Key words: legal nature, religious legal relations, religion, law, religious norms, legal norms, law and state, worldview, public institutions, state institutions, Christian religious tradition, marriage and family relations.